

fura gyümölcs kíván magyarázatot. Mely már Bornemisza Péter óta jelen van irodalmunkban, a költészetben is.

Jóllehet a bevezetés „író-avatást” ígért, mégsem esett szó eddig – miként a kötet kísérő tanulmányában is elsikadt méltatása – Csáky István szépirói módszeréről és kvalitásairól. Igaz, az a kérdés sem merült fel, miért is készítette és jelentette meg Csáky 1664 és 1674 között e művét többször is, két nyelven is. Esetleg egy új – Habsburg-orientációjú – politikusi generáció jelentkezése ez Zrínyi halála és a Wesselényi-összeesküvés megtorlása éveiben? (Hisz ne feledjük, Csáky mint szatmári kapitány elfogatta, felbontotta és a császári udvarba küldte Bethlen Miklós és Wesselényi Ferenc rejtjeles leveleit.) Csáky önmaga és az új vezető garnitúra számára érezte időszerűnek és szükségesnek egy udvariságra oktató kézikönyv összeállítását?

Mindenesetre alkalmas kompilátornak, jó anyagkezelőnek és szerkesztőnek bizonyult. Témába vágó ismereteit ügyesen kamatoztatja, a bibliai helyekre és antik auktorokra történő hivatkozásokon kívül jelen vannak az egyházatyák s a reneszánsz gondolkodás kiválóságai is a szövegben. A mű „tendenciáját, irányultságát” azonban a 16. század végi és a kortárs jezsuita szerzők példázatai határozzák meg. Csáky szereti az emblémák szöveges megjelenítését érvelni és csattanóul használni. Az ismertebb, közkézen forgó

emblémakötetek mellett különösképpen Jacob Masen (1606–1681) német jezsuita, kölni retorikaprofesszor *Speculum imaginum veritatis* (1650) című, igen gazdag gyűjteményét idézi előszeretettel. Alkotói módszerének lényege, hogy a címben megjelölt, az udvari életre alkalmazott tézist a témakörbe vágó irodalmi és történelmi példák tömegét egymásra halmozva használja fel bizonyító és meggyőző érvként a helyes udvariság mellett, s a – Rimayval szólva – „nem udvari udvariság” ellen. Az emblémákba és közmondásokba rejtett bölcsességek tárházával szolgál, hogy képszerűen, plasztikusan jelenítse meg mondandóját. Nem túlbonyolított, rövid, jól áttekinthető mondataival is az oktatás szolgálatába szegődött. Képei szemléletesek, s következetességet jelzi, hogy az első részben megpendített – valószínűleg Horatiusra visszamenő – „A feidelem hajos Mester, az Országh hajo, a Uezérek kormániosok” metafora-komplexum állandóulva végigvonul a traktátuson, s a tenger-óceán tíznel is több, a hajó-kép pedig majd hússzor bukkan fel mint az élénkítés, a szemléltetés, a képszerűség eszköze. Maga is szívesen láttat, önmagáról árulkodó, szubjektív megjegyzéseinek egyike is erről tanúskodik V. Károly hadi vitézségéről, bátorságáról írván: „Ha képíró volnék, vitéz Károly Császárnak Czimerül vizben merült tüzes vasat írnék; feliben ezt: Tüz, viz ád erőt.”

Jankovics József

„EGY SZÉP DOLOGRUL ÉN EMLÉKEZEM...”

Csőbrös István kopácsi énekeskönyve. Előszó és jegyzetek kíséretében közléstesi Katona Imre és Lábadi Károly. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Jung Károly, Bori Imre utószavával. Újvidék, Fórum Kiadó, 1993. 208 l.

A szakkutatás húsz éve tud e XIX. századi kéziratos énekeskönyv – funkciója szerint katonakönyv – létezéséről. Először az eszéki Magyar Képes Újságban ismertette Pataky András kopácsi

tanító a váratlanul felbukkant irodalom- és folklórtörténeti leletet, majd egy drávaszögi népdalantológiában (Katona-Lábadi: „Szedem szép rózsámat...”, Újvidék, Fórum 1986) filológiai

jegyzetekkel kísért válogatást is kapunk belőle. Mégis csak most jelenhette meg az évek óta nyomdakész teljes kötet a Magyar Köztársaság Művelődési és Köznevelési Minisztériuma és a Vajdasági Tudományügyi Alap anyagi támogatásával, szép külsővel, jó papíron, 800 példányban. „Habent sua fata libelli”, olvashatjuk a szerkesztő keserű szájjal írt mentegetőzését, azért, mert ő már nem láthatta az eredeti kéziratot a Kopács környékén dúló, esztelen polgárháború miatt. Amire a kiadáshoz szükséges pénzt össze lehetett koldulni, s az első, ismert szerzőjű, népi katonakönyv megjelenhetett, eredetije valószínűleg megsemmisült. „...nagy derűlátás kell ahhoz, hogy lappangó kéziratként számoljunk vele” – írja Jung Károly.

A kötetben olvasható 60 verses szöveget a poétalelkű Csöbörös István (1795–1835) „kopátsi fi” kényszerű katonáskodása idején, 1822 és 1825 között írta le olaszországi kaszárnyákban – többek között Ferrarában. A családi hagyatékából előkerült kéziratos füzet eredetileg 160 lapos volt, ebből állítólag 156 volt teleírva, de a közzétévő folklórkutatók már csak 118 oldalnyi szöveget találtak. A többi lapot az eltelt 160 év során kitepték – talán maga Csöbörös István, talán az énekeskönyv későbbi használói – ezért csonkult meg a maradék 60 versből is 5.

Mind irodalomtörténeti, mind folklorisztikai szempontból rendkívül becses ez a kézirat, és forráshű kiadása számos tanulsággal szolgál. Nemcsak a feljegyzett versek tartalmi, műfaji gazdagsága miatt. Panaszdalok, katona keservesek, búcsúversek és bujdosóénekek váltakoznak benne epiko-lírikus élményelbeszélésekkel, verses levelekkel, csúfolókkal, mulató- és szerelmi dalokkal. Ám nem saját korának, hanem a XVIII. század kéziratos közköltészetének szellemében és stílusában szerkesztette át, fogalmazta újra meg

újra keserű katonasorsát, testi-lelki szenvedéseit, betegségét és honvágyát Csöbörös István. Sok esetben az az érzése az embernek, hogy ponyvanyomtatványokról vagy egy másik kéziratos füzetből másolta át szövegeit. Ilyen pl. a füzet legrégibb alkotása, a *Török tsászárnak szép leányáról* című „a császár tömlöcéből szabadult úrfiak”, Szilágyi és Hagymási kalandjáról szóló XVI. századi széphistória. Szövege teljes, megvan mind a 33 strófája, de sok helyütt romlott, másolási hibákkal teli. A széphistória baranyai és délvidéki kötődését Katona Imre már 1980-ban hitelt érdemlően bizonyította a benne előforduló helynevek s egy kopácsi monda alapján. Jánóczi András kuruc-kori bujdosóénekének (*Ideje bujdosásimnak...*) még akrosztichonja is viszonylagos épségben maradt Csöbörös István énekeskönyvében, csak néhány versszak sorrendjén változtatott a lejegyző. Másutt nyilvánvaló, hogy „fejből” idézte az ismert közhelysorokat, strófákat, és magacsinálta vesszorokkal, szakaszokkal keverte, toldotta össze, vagy csak egy-egy kifejezés megváltoztatásával aktualizálta saját sorsára, érzelmi állapotára. Énekeskönyvében tehát pontos tükörképét kapjuk annak a verseselési gyakorlatnak, amely jól megfigyelhető a magyar kéziratos énekköltészetben a XVI. századtól egészen a XIX. század eleji kollégiumi diákköltészetig, s amelyet tulajdonképpen a variálás fogalmával szoktunk kifejezni a népköltészetről szólván. Bár némi visszfény megcsillan Csöbörös István szövegeiben a korabeli népszerű irodalom (Pálóczi Horváth Ádám, Csokonai és Petőfi egy-egy dala) ismeretének, repertoárja döntően egy régibb költői konvenció, a XVII–XVIII. századi populáris énekköltészet szellemében íródott. Katona Imre úgy véli, Csöbörös tudatosan mellőzte a korabeli „közönséges” dalokat (alias: népdalokat), és választott helyettük félnépi-irodalmi

alkotásokat. Én nem osztom véleményét, hisz vannak itt népszerű korabeli népdalszövegek is. Pl. a 19. számú: *Mindeneknek komendálom, szerelőmnél jobb az álom...* vagy a 27.: *Megcsípött az begő, tegnapelőtt kettő...*, és szép számmal akadnak népköltési vándorstrófák. Nem valószínű, hogy a sokfelé megfordult katona tudatosan választott volna aktuális élethelyzete és érzései verses kifejezésére divatjamúlt, régies szövegeket és műformákat. Úgy gondolom, a fentebb felsorolt műfajokban (katona-keserves, búcsúdal, bujdosóének, panaszdal stb.) épp ezek a szövegek forogtak közkézen és „közszájon” abban a társadalmi miliőben és azon a kulturális szinten, ahol a református kopácsi legény élt. Számára ez volt az adekvát, a korszerű, az „emelkedett”, és büszkeséggel, szerzői, tulajdonosi öntudattal szövi bele nevét a többé-kevésbé egyénített közköltészeti alkotásokba. A folklórkutató számára mindez újabb adalék a XIX. századi populáris énekköltészet műformáit, stílusát, funkcióját illetően. Ez a versanyag (minden egyéni költői invenciója, megoldása mellett is) része volt és részévé vált a XIX. századi „népköltészetnek” (jól mutatják ezt Katona Imre jegyzetekben idézett analóg példái), még ha feltételezzük is, hogy nem csak ilyen énekelt és verses szövegekből állt a korabeli népi repertoár. A XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvek és melodiáriumok anyagából kitetszően, ekkor zajlott le az a költői stílus- és műforma váltás, amelynek eredményeképpen a ma népköltészetnek nevezett, népinek érzett formák, stílus és szemléletmód kialakult.

A kötet szerkesztésével kapcsolatban nem hallgathatom el kritikus véleményemet: Jung Károly szerkesztői munkája nincs összhangban Katona Imre és Lábadi Károly filológiai jegyzeteivel. Az eredeti kéziratban is számozott ének-szövegeken belül Csöbrös

általában a versszakokat is megszakította, a sorokat viszont nem tördelte. A sajtó alá rendezés során a szerkesztő nem korrigálta a kéziratot a magyarországi hasonló forráskiadványok (pl. az RMKT XVII. század) kánonjának megfelelően, jöllehet a jegyzetek versszak/sorszám szerint készültek. Így viszont nehézkes a hivatkozások esetenkénti „visszaszámlálása”. Szem előtt tarthatta volna a szerkesztő a Balogh Lajos–Voigt Vilmos féle népköltési szövegek forráskiadásának kritikai szabályzatát (Bp., 1974), vagy az irodalomtörténészek forrásközlési gyakorlatát, mely szerint a szöveg betűhív, de a sorok a versszakokon belül is nagybetűvel kezdődnek. Így világosabb olvasati képe lett volna Csöbrös szövegeinek. Nagymértékben megkönnyítette volna a kötet használatát, ha a végére egy ABC-rendbe szedett kezdősormutatót illesztettek volna, szintén a *Régi Magyar Költők Tára* sorozat gyakorlatának megfelelően. Az 1991-ben megjelent RMKT XVII/14. kötetben Jankovics József több helyütt is hivatkozik a kopácsi énekeskönyv verseire, nem így Katona Imre–Lábadi Károly, akik az összehasonlító, filológiai jegyzetek megírásakor (a 80-as évek közepén) sem a legfrissebb, leghitelesebb kéziratos forráskiadványokat használták. Dicsérendő viszont, hogy jegyzeteikben az egyes költői motívumok, formulák népköltészeti előfordulására, utóéletére számos példát idéznek. Az ilyen, nagy anyagismeretet és filológiai tudást igénylő összehasonlító folklorisztikai munkát is jelentős mértékben megkönnyítené, ha rendelkeznének végre egy olyan ének-, ill. vándorstrófa-kezdet mutatóval, amely a XVII–XVIII. századi populáris énekköltészetet (a kéziratos és ponyván kiadott énekeket) áttekinthetővé tenné. A számítógépes adatfeldolgozás korában ez nem tűnik kivihetetlen vállalkozásnak, hisz a XVI. századi versek repertóriuma már elkészült.

Kritikai észrevételeim mit sem vonnak le a kopácsi énekeskönyv irodalomtörténeti és folklorisztikai értékéből, örömről, hogy végre a teljes anyag megjelent; inkább csak arra mutatnak, milyen sokat fejlődött az elmúlt két évtizedben a kéziratos közköltészet

kutatása. Csöbörös István katonakönyvének kiadása a hazai folklorisztika tevékeny és eredményes részvételét jelzi e szakterületen, s a további összehangolt munka szükségességét bizonyítja.

Küllös Imola

ÚJABB MADÁCH IMRE-DOKUMENTUMOK A NÓGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁRBÓL ÉS AZ ORSZÁG KÖZGYŰJTEMÉNYEIBŐL

Szerkesztette Leblancné Kelemen Mária. Salgótarján, a Nógrád Megyei Levéltár kiadványa, 1993. 716 l. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 18.)

Egyre vaskosabb kötetek mutatják, mekkora lehetőségeket rejt magában a Madách-kutatás egy-két évtizede tartó „neopozitivisták” szakasza. Hatalmas mennyiségű, eddig senki által el nem végzett forráskiadó munkát hagytak már sikerrel maguk mögött a nógrádi Madách-filológusok, Leblancné Kelemen Mária vezetésével, az állandó lektor és pesti összekötő Kerényi Ferenc folyamatos közreműködésével.

Az újabb forrásgyűjtemény – mindekelőtt a tárgyi magyarázatok helykímélő visszaulásain keresztül – elválaszthatatlanul kapcsolódik az első kötethez: „kiegészíti, folytatja – ahogy a Bevezető is megjegyzi – az 1984-es dokumentumkötetet, színesíti, gazdagítja a Madách Imréről, a Madách-családról kialakult képet”.

Ugyanakkor a szerkezeti felépítést illetően a második kötet szigorúbb elvekhez ragaszkodik, mint az első. Ott a hármas felosztás az iratok kronológiáján alapul: az 1816–1834, illetve az 1842–1864 közötti éveket felölelő első két részben a Madáchtól származó, a rá, illetőleg a családra vonatkozó dokumentumok elegyesen követik egymást. A harmadik rész anyaga (1867–1868) pedig az utóéletre vonatkozik. Az 1984. évi kötet mintegy rekonstruálja a dokumentumok segítségével Madách Imre tevékenységét a vármegye közéleté-

ben, 1848-as szerepét, meghurcoltatását, újbóli aktivizálódását a hatvanas évek elején, házassága és válása történetét stb. A válogatásnak *dramaturgiája* van: a legfontosabb iratokat emeli ki, melyek a döntő fordulatokról adnak számot, exponálják a konfliktust és krónikásai a megoldásnak. Emögé pedig felvázolja a gazdaságtörténeti hátteret: a 19. századi középbirtok iratanyagát, a perek, adósságok, betáblázások szövevényét és az úrbéri kárpótolás fő dokumentumait, ami utóbbi már e történeti küldetését betöltő birtokforma végleges felszámolásának kezdetét jelenti.

Az új, 1993. évi kötet a gyűjtés spektrumát az ország más közgyűjteményei-re is kiterjesztette. Elsősorban az Országos Levéltár Madách-levéltárának anyaga az, ahonnan további nagy mennyiségű forrás előkerült. Az adatárnak a dokumentumok mintegy felét tartalmazó első része a korábbi kötet anyaggyűjtési elveinek megfelelően állt össze. Ez foglalja magában a (legalább részben) Madách-autográfokat és a közvetlenül Madáchra vonatkozó iratokat. Itt kapnak helyet irodalmi működése elismerésének dokumentumai is. Az itt közölt források élesen elkülönülnek a második résztól, amely a családtagokra és a Madách-birtok utóéletére vonatkozó archív anyagok-